

УДК. 371018.15.

Чопенко Ю.Ю.

БАТЬКИ ЯК СУБ'ЄКТИ СТВОРЕННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ ДІТЕЙ

Проаналізовано різні підходи до пояснення феномену «освітнє середовище» в психолого-педагогічному дискурсі. Розкрито особливості освітньої середовища, сприятливого для розвитку обдарованості у дітей, встановлено її суб'єктний характер. Показана роль батьків у процесі створення умов для успішного розгортання потенціалів обдарованої дитини.

Ключові слова: обдарованість, обдарована дитина, освітнє середовище, освітнє середовище для обдарованих дітей, суб'єкти освітнього середовища.

Постановка проблеми. На сучасному етапі спостерігається переосмислення значення обдарованих людей у політичному, соціально-економічному, культурному розвитку суспільства. Проте, окрім високої оцінки обдарованості, в державі потрібно створити сприятливі умови для розвитку здібностей і талантів у дітей різного віку. Для цього необхідно об'єднати зусилля педагогічних колективів закладів освіти (дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних), батьків, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, соціальних служб, творчих об'єднань, громадських організацій, благодійних фондів тощо. Усі вони мають стати суб'єктами створення освітнього середовища, сприятливого для розвитку обдарованості дітей різних вікових груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до середовищного підходу зріс на межі ХХ і ХХІ століть у зв'язку з ідеями гуманізації виховання, визнання самоцінності дитинства, пошуком методів

непрямого впливу на особистість (І.Бех, В.Караковський, А.Куракін, Ю.Мануйлов, Л.Новикова, Н.Селіванова, О.Савченко, А.Сидоркін, В.Ясвін та ін.). Значний внесок у вивчення освітнього середовища як одного з провідних чинників навчання та розвитку дітей в останні десятиріччя був зроблений низкою вчених: С.Деребо, Т.Івашина, Г. Ковальов, В.Кудрявцев, В. Лебедева, В. Орлов, В. Панов, В. Рубцов, В. Слободчиков та ін. Освітнє середовище наразі стало також предметом соціально-педагогічних досліджень (С.Азаріашвілі, Т.Алексєенко, Р.Малиношевський, А.Мудрик, В.Семенов та ін.).

Розробці психологічної структури й принципів побудови розвивального освітнього середовища, спрямованого на випереджувальний характер навчання, індивідуалізацію та соціалізацію обдарованої особистості на різних етапах онтогенезу, присвячені нові наукові розробки вітчизняних учених (І.Карабаєва, Д.Корольов, М.Мельник, О.Музика, О.Науменко, Р.Семенова, М.Янковчук та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в психолого-педагогічному дискурсі накопичено певний теоретичний і емпіричний матеріал щодо сутності, структури, характерних ознак освітнього середовища, єдина позиція до пояснення цього феномену залишається на стадії розробки. Вважаємо, що потребує подальшого дослідження науковий аспект, пов'язаний з вивченням соціально-педагогічних умов створення сприятливого середовища для обдарованих дітей на засадах суб'єктного підходу, визначенням ролі батьків у цьому процесі.

Формулювання мети статті. Виходячи з того, що сім'я як важливий соціально-виховний інститут має брати участь у формуванні особистості кожної дитини, в межах статі нами заплановано показати роль батьків у створенні сприятливих умов для розвитку обдарованості дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «середовище» використовується в тезаурусі філософії, соціології, психології, педагогіки, соціальної педагогіки та інших наук. У науково-педагогічному обігу зустрічаємо декілька варіантів змістового його наповнення: соціальне,

соціокультурне, інтеркультурне, крос-культурне, культурно-освітнє, освітнє, виховнє, освітньо-виховнє, навчально-виховнє, розвивально-виховнє, навчально-виховнє, соціально-виховнє тощо. Окрім цього, дослідниками уточнюються характеристики середовища: цілісне, інтегроване, сприятливе, збагачене, педагогічно доцільне, інноваційне, інтерактивне, предметно-ігрове, творче, етнопедагогічне, етновиховнє, терапевтичне, персоніфіковане, тимчасове, регіональне тощо. Зустрічаємо також поділ освітнього середовища відповідно до парадигмальної приналежності: традиційне, гуманістичне, технократичне (І.Колеснікова).

У цілому вважаємо позитивом активізацію середовищної проблематики та розробку психологічних і соціально-педагогічних засад освітнього середовища. У той же час констатуємо низку проблем і суперечностей у цій науковій царині: множинність підходів і моделей щодо експлікації цього феномену, неоднозначність його трактування, неузгодженість щодо розмежування дефініцій «середовище» й «простір» у психолого-педагогічному контексті, дискусійність диференціації його похідних (виховнє, навчально-виховнє, освітньо-виховнє тощо).

Зокрема, зустрічаємо декілька моделей освітнього середовища, в яких дається його характеристика: еколого-особистісна (В.Ясвін); комунікативно-орієнтована (В.Рубцов); антрополого-психологічна (В.Слободчиков); екопсихологічна (В.Панов) тощо. Різнобічне вивчення освітнього середовища дозволило вченим зробити висновки, що воно має певні параметри, різна ступінь вияву яких забезпечує більш чи менш сприятливі умови для формування особистості. Освітнє середовище об'єднує систему впливів і умов формування особистості за заданим взірцем, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні.

Для нашого дослідження важливо розглядати освітнє середовище як науковий конструкт і педагогічну категорію в соціальному контексті. Відповідно до цього воно включає соціальні та побутові обставини

життєдіяльності людини, вплив соціально-виховних інституцій, участь різних агентів соціалізації як суб'єктів створення сприятливих умов для формування кожної особистості, обдарованої зокрема. Воно інтегрує багатокторні впливи різних інститутів соціалізації, зменшує стихійний і деструктивний характер деяких з них, гармонізує стосунки особистості та середовища.

У такому сенсі освітнє середовище пояснюється згідно комунікативно-орієнтованої моделі [7] як форма співпраці, орієнтована на створення особливих видів спільнот між учнями та педагогом, між самими учнями, яка забезпечує передачу їм необхідних для функціонування в таких спільнотах норм життєдіяльності; включає способи, знання, вміння, навички навчальної та комунікативної діяльності.

У дослідженні Н.Гонтаровської освітнє середовище тлумачиться як «суттєвий елемент соціуму», а також як педагогічна система, яка включає «сукупність об'єктивних зовнішніх стосовно школяра предметно-просторових умов, соціальних об'єктів та освітніх факторів і впливів, необхідних для ефективного розвитку особистості школяра у процесі здобуття ним загальної середньої освіти» [2, с.16].

Важливим для нас є з'ясування сутності такого феномену в контексті розробки проблеми обдарованості. Так, на думку О.Музики, освітнє середовище, сприятливе для розвитку обдарованої особистості, є «складною, багатомірною, динамічною системою психолого-педагогічних умов і впливів, яка спрямована на розкриття творчої природи психіки обдарованої особистості, в тому числі її здатності до довільної саморегуляції власних дій і станів відповідно до природних задатків, інтересів, потреб, вимог вікової соціалізації і соціального запиту [6, с.46].

З психологічної точки зору освітнє розвивальне середовище повинно забезпечувати формування в учасників освітнього процесу здатності бути суб'єктом власного розвитку в системі «учень-педагог». Така система має бути розвивальною, оскільки спроможна набути суб'єкт-суб'єктного типу взаємодії, включаючи і педагогічну допомогу обдарованим [6, с.47].

Таким чином, створення освітнього середовища для обдарованих учнів доцільно розглядати на засадах особистісно зорієнтованого й дільнісного підходів до побудови педагогічних систем. Це потребує моделювання таких умов для обдарованих дітей і молоді, інтегративним показником якості яких виступає здатність забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу системи можливостей для ефективного особистісного саморозвитку.

Розглядаючи освітнє середовища в ракурсі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, маємо на увазі всіх учасників педагогічного процесу, яка відбувається в двох площинах: взаємодія середовищ і взаємодія особистостей.

Головним суб'єктом освітнього середовища є обдарована дитина. У цьому зв'язку привертає увагу думка В. Юркевича [9], що в процесі організації сприятливих умов для розвитку обдарованих дітей необхідно спиратись на їхні пізнавальні пріоритети, інтереси та нахили.

Указуючи на суб'єктність освітнього середовища, зазначимо, що саме середовище є не лише об'єктом педагогічної діяльності (проекування, моделювання, створення, употужнення, корекції) та об'єктом впливу на нього обдарованої особистості, а й суб'єктом. Відповідно до циклічної моделі освітнього середовища Т.Менга [5], воно самоорганізується та змінюється, перебуваючи в таких статусах, як: ресурс, процес, поле активності, дискурс. Оскільки освітнє середовище є структурованим утворенням, психологічним і соціально-педагогічним конструктом, то воно включає динамічну сукупність різних середовищ (предметного, екологічного, інформаційного, освітнього, соціокультурного та ін.), які взаємоперетинаються, взаємодіють і взаємовпливають одне на одне.

Екстраполюємо думку А.Гавриліна [1] щодо системності виховного простору на освітнє середовище, які є близькими, хоча не ідентичними феноменами. Системність, за твердженням дослідника, передбачає рівень системотвірних відносин (функціональна структура). Вони виникають між суб'єктами простору в ході реалізації виховних функцій і відображають поле діалогу (полілогу), який відбувається між виховними системами. Також

науковець виділяє субстратний рівень відносин, який включає пасивні (елементи екологічного середовища та артефакти) та активні (виховні колективи, педагоги, вихованці та батьки) складові простору.

З огляду на це, вважаємо, що, окрім учнів, до суб'єктів створення освітнього середовища входить широке коло осіб. Насамперед, його організатором має стати колектив закладу освіти: керівники, вчителі, соціальний педагог, практичний психолог та інші педагогічні працівники. Якщо вчителі займають високу суб'єктну позицію, то вони зможуть збагатити освітнє середовище культурними смислами, употужнити його розвивально-виховних потенціал і спрямувати на розв'язання актуальних завдань з розвитку обдарованості, зменшити стихійність впливів шляхом створення у ньому нових умов для розгортання потенціалів обдарованої особистості.

Важливу роль у формуванні кожної дитини, зокрема й обдарованої, відіграє сім'я як найближче соціальне оточення, первинний соціально-виховний інститут. Тому партнерами педагогів, суб'єктами створення освітнього середовища для обдарованих учнів мають стати їхні батьки. Взаємодія школи та сім'ї в такому контексті ґрунтується на спільній меті: моделювання психологічно комфортних і сприятливих умов для розвитку здібностей, талантів і творчості обдарованої особистості, її самоактуалізації та самореалізації; формування співробітницьких відносин між усіма учасниками педагогічного процесу.

Батьківсько-дитячі стосунки є важливою детермінантою особистісного зростання обдарованої дитини. Завдання батьків полягає в тому, щоб виявляючи любов до дитини і віру в її великі можливості, допомогти їй визнати й прийняти свою унікальність, неординарність і талановитість; підтримувати й поділяти бажання дитини, створювати умови для задоволення інтересу до обраної сфери діяльності. Від ставлення сім'ї до обдарованої дитини великою мірою залежить її самооцінка власних можливостей, активне або пасивне сприйняття свого таланту.

Для психічного й особистісного розвитку обдарованої дитини найбільш

сприятливою є батьківська позиція, яка передбачає прийняття дорослими факту обдарованості, позитивне емоційне ставлення до неї, наявність мотиву підтримки і всебічного сприяння розкриттю обдарованості та самореалізації особистості.

Проте дослідники [8, с.33] стверджують, що в площині стосунків «батьки – обдарована дитина» виникає багато проблем, зумовлених неправильним типом виховання. До несприятливих чинників, що негативно впливають на розвиток обдарованої дитини, відносять низьку згуртованість і неузгодженість намірів і дій членів сім'ї з приводу виховання. Часто зустрічається виховання за типом «відторгнення» – неприйняття, ворожість, негативне ставлення до обдарованої дитини, жорсткий контроль, регламентація її життя, нав'язування їй «правильного» типу поведінки.

Нерідко в ставленні батьків до обдарованих дітей навіть прослідковуються ознаки психічного насильства: нехтування їхніми потребами у визнанні особливих здібностей, недостатня оцінка обдарованості та незабезпечення умов для особистісного зростання тощо. Бувають випадки, коли батьки не помічають і не розуміють обдаровану дитину.

За висновками вчених [4, с. 46], ранній і незвичайний розвиток дитини не помічають передусім батьки з низьким рівнем освіченості або невисоким загальним культурним розвитком. У сім'ях, де дитина є єдиною, або навпаки, всі діти мають особливі здібності, теж нерідко нехтують обдарованістю, тому що їй немає з ким порівнювати. Інший варіант – батьки опираються визнанню своєї дитини обдарованою. Вони «заплющують очі» на особливі здібності дітей, однак продовжують впливати на взаємини дитини з тими, хто поруч. Часто обдарованій особистості в таких сім'ях самотійно доводиться розбиратися в складних ситуаціях. Почуття провини, неприйняття себе, бажання «бути як усі» можуть утруднювати чи навіть нівечити розвиток особистості.

У літературі [3] описуються випадки, коли батьків дратує висока активність обдарованих дітей, швидкий інтелектуальний розвиток та опанування мовою, особливо її словниковим багатством, що вносить

ускладнення в сімейні стосунки. Безліч запитань обдарованих дітей своїм батькам часто залишається без відповідей, а поступовий розвиток агресивності з боку дорослих викликає в дітей бажання взагалі припинити спілкування і вже не розкривати свої наміри і можливості будь-кому.

Деформованим є також гіперсоціалізуюче виховання або симбіотичний тип батьківського ставлення, в основі якого надмірна концентрація батьків на вихованні й розвитку дитини. Симбіотичні стосунки (гіперопіка) вважаються виявом психологічного насильства обдарованих дітей у сім'ї. Так, англійський психолог А. Міллер у праці «Для твого особистого блага» описала комплекс виховних дій, які назвала «отруйною педагогікою», що травмує особистість дитини. Використовуючи правила «отруйної педагогіки», батьки, щиро вважаючи, що роблять усе для блага дитини, калічать її душу. В такій ситуації формуються залежні особистості, не соціалізовані, з «убитою душею», які, виростаючи, також стають «душогубами». Методи, якими батьки досягають послуху, різні: обман, дволикість, намовляння, маніпуляції, залякування, ізоляція, приниження, недовіра, недодавання любові, знецінення дорослими всього того, що робить дитина в сім'ї тощо.

Висновки. Для того, щоб батьки стали повноцінними суб'єктами створення освітнього середовища для розвитку обдарованих дітей у процесі взаємодії «школа-сім'я» насамперед потрібно формувати їхню ціннісну сферу, пов'язану з позитивним сприйняттям факту обдарованості їхньої дитини, а також розумінням складності такого феномену й амбівалентності обдарованої особистості. **Перспективним напрямом** подальших досліджень вважаємо розробку ефективних форм соціально-педагогічної просвіти батьків, надання їм наукової психолого-педагогічної інформації з проблеми обдарованості з метою включення в процес формування сприятливих розвивально-виховних умов для розгортання потенціалів обдарованої дитини.

Література

1. Гаврилин А.В. Воспитательное пространство : основные характеристики / А.В. Гаврилин // Стратегия воспитания в образовательной

системе России ; под ред. И.А.Зимней. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. :

Агентство «Издательский сервис», 2005. – С. 260-266.

2. Гонтаровська Н. Б. Теоретичні і методичні засади створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра : автореф. дис. ... доктора пед. наук : [спец.] 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Наталія Борисівна Гонтаровська ; Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2012. – 40 с.

3. Карне М. Одаренные дети / М.Карне. – М. : Прогресс,1991. – 224 с.

4. Марінушкіна О. Е. Родина та обдарована дитина / О.Е.Марінушкіна, Г.В.Шубіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 191 с.

5. Менг Т. В. Средовой поход к организации образовательного процесса в современном вузе / Т. В. Менг // Известия государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. – 2008. – №10. – С. 70-83.

6. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості : [монографія] / Р. О. Семенова, О. Л. Музика, Д. К. Корольов та ін. ; [за ред. Р. О. Семенової]. – К.-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 228 с.

7. Рубцов В. В. Психологическое проектирование и экспертиза образовательной среды / В. В. Рубцов, В. И. Панов, К. Н. Поливанова // Московская психологическая школа : история и современность : в 3 т. / [под ред. В. В. Рубцова]. – М. : ПИ РАО, МГППУ, 2004. – Т. 3. – С. 246-258.

8. Савченко Ю.Ю. Роль батьків у розвитку обдарованої дитини / Ю.Ю.Савченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 3 (10). – С.32-34.

9. Юркевич В. С. Где и как учить одаренных детей [Электронный ресурс] / В. С. Юркевич. – М., 2013. – № 2. – Режим доступа : <http://www/ug/ru/archive/49390>.

Юлия Чопенко. Родители как субъекты создания образовательной среды для развития одаренности детей.

Проанализировано различные подходы к объяснению феномена

«образовательная среда» в психолого-педагогическом дискурсе. Раскрыты особенности образовательной среды, благоприятной для развития одаренности у детей, установлен ее субъектный характер. Показана роль родителей в процессе создания условий для успешного развертывания потенциалов одаренного ребенка.

***Ключевые слова:** одаренность, одаренный ребенок, образовательная среда, образовательная среда для одаренных детей, субъекты образовательной среды.*

Ulia Chopenko. The parents as subjects of creating educational environment for development of gifted children.

Analyzed different approaches to the explanation of the phenomenon of –educational environment in the psycho-pedagogical discourse. The essence of the educational environment conducive to the development of gifted children, shows his subjective character. The role of parents as subjects creating languages for the successful deployment of the potential of a gifted child.

***Key words:** gifted, gifted child, the educational environment, educational environment for gifted children, the subjects of the educational environment.*